

ՀԱՅ ԳԻՒՂԱՑՈՒ ՍԵՒ ՕՐԸ

Ս. ՄԵԼԻԻՔ-ՇԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆՑԻ

(Նորոշակութիւն 1)

Դ.

Ստեփանը և Սաքանը փոքրուց էլ, մինչև իրանց կնքահայրութիւնը, միմեանց շատ մօտ են եղել։ Սաքանը իւր ընկեր տղաների մէջ համարուած էր մի խորամանկ, խեղկատակ տղայ։ Թէև չափից դուրս սուտասան և կեղծաւոր էլ էր, բայց նա այնպիսի ճարպիկութեամբ էր ծածկում, որ ոչ ոք չէր կարողանում իմանալ թէ Սաքանը զո՞րդ է ասում թէ սուտ, կեղծում է թէ ոչ։ Ընկեր հարեանները օձիք էին պատռում նրանից. պառաւ կանայք նրան համարում էին «օձը բնից հանող», բայց իւր ընկեր տղաները նրան սիրում էին, որովհետև միասին հաւաքւած ժամանակ, երբ մտադրւում էին մի բան անելու, ինչ դժւար, խորամանկութեան, խելքի բան էր լինում, նա էր միայն յաջողութեամբ կատարում՝ ուրիշ ոչ ոք։

Գալով Ստեփանին, Ստեփանը մի դիւրահաւան, անկեղծ, սրտոտ և անձնավստահ տղայ էր. բոլորեքեանք էլ նրան կը հաւատային. «նորա սուտը ուրիշի շորդից շորդ է», — այսպէս էին ասում իւր ընկերները։ Ոչ մի պառաւ կին նորա վերայ չէր բարկացած, այլ ընդհակառակը միշտ օրհնում հա օրհնում էին, որ բարեխիշատակ է իւր մօր ու հօր համար։ Մի խօսքով, Ստեփանը Աստուծոյ օրհնած գառն էր։ Այոպէս քաջութեան և հաւատարմութեան կողմից նշանաւոր

1) Տե՛ս «Մարտի»-ի № 3.

էր իւր ընկերների մէջ Ստեփանը, իսկ խորամանկութեան կողմից՝ Սաքանը։ Այժմ՝ երկուսն էլ, որ երեսուն տարուն հասուհաս են, դարձեալ նոյնն են. մէկը կեանքի մէջ չի փոխել, էլի այն պարզ-սիրտ, դիւրահաւան և քաջն է ինչ որ առաջ էր, իսկ միւսը Բագու ընկնելով աւելի էր եփւել խորամանկութեան ու խարդախութեան մէջ, շահասիրութիւնը նորա մէջ ամեն ինչ խեղդել, սպանել էր. նա պատրաստ էր ամեն սրբութիւն ուրանալ, ոտի տակ տալ շահի համար. կեղծաւորութիւնը վերին աստիճան էր հասցրել. չորս, հինգ տարի մնալով Բագու՝ սովորեց այն բոլոր բաները, ինչ որ հարկաւոր են մի խորամանկ, կեղծաւոր և շահասէր մարդու։ Սաքանը Բագու օրերն էր համարում, թէ ե՛րբ պիտի իւր սրտի ցանկացած գումարը ձեռք բերի. և երբ այդ փափագին հասաւ, սկսեց մտածել թէ ի՞նչպէս գործադրի այդ գումարը, որ մէկին մէկ փող աշխատի հանգիստ իւր տանը նստած. նա լաւ տեսնում էր, որ չորս, հինգ տարի շարունակ մշակութիւն անելով, այլ ևս դժւար կը լինէր կրկին մշակութիւն անել. փերեղակութիւնը ամենայնաբարձր գտաւ և, Բագուից ճանապարհելիս, գնեց մի հարկւր բուբուլ մանրունք, ճանապարհ ընկաւ իրանց գիւղը. նա մտքումը հաստատ Վորկոտ էր գցել, որ տանը ծալապատակ նստած, առանց մէջք կոտրելու տասնապատիկ աւել կ'աշխատի։ Այժմ՝ գիւղումն է. նա իւր ապրանքի գները լաւ բերան է արել, վճռել է փողով չը ծախել, այլ փոխել ցորենի, գարու և այլ բերքերի հետ. նա իւր օգուտը աչքի առաջ ունենալով այդ արաւ, և միևնոյն ժամանակ գիւղացու համար հեշտացրեց առուտուրը։

Ստեփանը այդ բոլորը գիտէր. Սաքանն էր ասել, յայտնել էր նոյնպէս, որ այդ առուտուրից չափից դուրս մեծ աշխատանք կ'ու-նենայ և եթէ ուղում է կարող է ինքն էլ ընկերանալ, միշտ Բագուից ապրանք ուղարկել։

Ստեփանը հաւատալով Սաքանի ամեն ասած ու պատմածին նեղանալով ասաց.

—Ամմա՛ ինչ տղայ ես, վեր կացիր սուս ու փուս, առանց իմաց տալու մի քանի ընկերներով գնացիր Բագու, աշխարհիս հարստու-թիւնը բերիր, հիմա կուռդ գլխատակովդ դրած կարող ես ապրել, մեզ նման չես հո՛ւ։

—Ստեփան, փա՛ռք Աստուծոյ, Բագուն իրան տեղն է, չը փախա՛ւ հու, ինչ կայ որ. զորդն ասած՝ վախեցանք քեզ յայտնել, դու էլ իմաց տաս ծնողներիդ, այն ժամանակ էլ մեր գնալը չէր բռնիլ, մեր հայրերը կ'իմանային, էլ կը թողնէին որ մարդ ոտը ոտի առաջ դնի. լաւ արինք մենք գնացինք և ձեզ համար հաստատ տեղեկութիւն բերինք. լաւ կը լինէր, որ միասին վեր կենայինք, գնայինք ու վա՛յ թէ այնպէս աշխատանք չը լինէր, ինչպէս մենք տեսանք, այն ժամանակ ի՞նչ կը լինէր մեր գրութիւնը:

—Հա, շատ լաւ էք արել, զորդ ես ասում, Սաքա՛ն. Սաքա՛ն, ասում ես ամիսը երեսուն, քառասուն մանէթ աշխատանք կարող եմ վերցնել. ասա՛ մի երկու տարւայ մէջ լաւ փող կը շինեմ էլի, և կ'ընկերանանք, այստեղ խանութ կը բանանք. հը՛, ի՞նչ ես ասում այս խելքին:

—Լա՛ւ ես մոռածել, ես իմ Աստուծոյ, քեզ հետ որ չ'ընկերանամ, էլ ո՛ւմ հետ պիտի ընկերանամ. միտդ է, հէնց պստիկուց էլ ընկեր ենք եղել. Դու Բագուից ապրանք կ'առնես կ'ուղարկես, իսկ ես այստեղ կը ծախեմ, դու տես ի՞նչպէս աշխատանք կը վերցնենք. մեր փողին էլ փող չի հասնիլ, մի քանի տարուց յետոյ դու էլ կը գաս գիւղը և ինձ նման կ'ապրես: Ստեփան, այս քեզ եմ ասում հա՛, չը լինի թէ բերանիցդ հանես, ուրիշները հասկանան, ձեռներիցս կ'ընկնի հա՛:

—Խելքս թուցրե՛լ եմ ինչ է, ինչո՛ւ պիտի ասեմ. դու միամիտ կացի՛ր, խօսքը՝ խօսք է, տղայ ես հէնց ծախի՛ր, ես այնտեղից ապրանքը ապրանքի տտից չեմ կտրիլ: Շատ լաւ եղաւ է՛, չես իմանում, հաւատացած եմ որ շատ շուտով պիտի հարստանանք. տօ հարստութի՛ւն, հարստութի՛ւն, առանց հարստութեան ի՞նչ ենք մենք, ո՛վ է նայում մեր կղակին, ո՛վ է մեր խօսքը չւանի դնում, դու այն ժամանակը տես ի՞նչ կը լինենք:

—Ստեփան, ինչպէս երևում է բանից, ուզում ես այս երկու օրը դուրս գալ, գնացողներ շատ կան:

—Խօ՛սք կայ, խօսք կայ, է՛լ մնամ, քո տունը շինւի. որ ճարումս ճար լինի՝ հէնց այսօր դուրս կը դամ. Սաքա՛ն, սիրտս ճաքում է, էս, էս անտէր օրն էլ, ասես, անվերջ պիտի գնայ, մթնում էլ չի, որ էգուց շուտ գայ, վեր կենանք, այս խարաբին թքենք, հեռանանք:

—Դէ որ այդպէս է ականջդ ձայնի պահի՛ր, ինչ որ ուզեմ ուղարկի՛ր. դու տնից միամիտ կացիր, աչքս միշտ վրան կը լինի, շուտ չը վազես դաս, մտածելով թէ տունը անտէր անտիրական է:

—Երեխայ ես ինչ է. քեզ նման եղբայր տղան որ ունիմ էլ ինչ կը մտածեմ. զորդ է, բարեկամներ ունինք, բայց աւելի լաւ է դու ինքզ նայես,—վարի ժամանակ վար անել տաս, հնձելու ժամանակ հնձել տաս, մի խօսքով ինչ որ հարկաւոր է. մեր տաւարի խոտն ու դարմանը կայ, ձմռնահասն կարող են լինել, նեղութիւն չը կայ դրանում, ցորենն էլ աղած է. ոչինչ պակասութիւն չ'ունինք, քնում է ճոթ ու պատառը, այն էլ եթէ կը հարկաւորւի կը տաս ի հարկէ:

Սաքանի դիտաւորութիւնը կատարւեց. նա մի հինգ հոգու էլ այնպիսի դրութեան մէջ էր դրել, որ իրանք մեծ ուրախութեամբ, ինչպէս Ստեփանն էր, առաջարկեցին ընկերանալ, Բագուից միշտ ապրանք ուղարկել և երդւեցին զաղտնի պահել այդ ընկերութիւնը. իսկ իրանց տները երես արին Սաքանին, որ նեղ տեղ ընկած, մի կարիք պատահած ժամանակ՝ ձեռնհաս լինի ինչպէս տանտէր:

—Էլ ուրիշ մի բան չ'ունի՞ս ասելու. հո՛ւ, ասաց Ստեփանը. ես մի գնամ տնով անցնեմ, պատրաստութիւն տեսնեմ, վաղ առաւօտեան երեսիս խաչ հանեմ, ճանապարհ ընկնեմ:

—Էլ ինչ կայ որ, ինչ որ հարկաւոր էր խօսեցինք. գնա՛ պատրաստութիւնդ տես. ճանապարհի պաշարը շա՛տ վերցուր, հիմա Թագուհին, ես եմ իմանում, ինչե՛ր է պատրաստել:

—Սաքա՛ն, այս ջանը մեռնի՛ թէ բանից տեղեկութիւն ունենամ. կ'ուզես մի գնանք, տեսնենք ինչ է շինել, մի-մի բաժակ կը զցենք, Աստուծու տաճից էլ նհար կ'անենք:

—Իէր բանին ինչպէս կարող եմ չէ ասել, գնա՛նք:

Թագուհին կռները սոթտած եփում, թխում էր, Սաքանին տեսնելով գլխով բարև արաւ, էլի բանին կացաւ:

—Աղջի՛, ինչ ունիս, բեր մի տեսնենք, ասաց ինքնաբաւական կերպով Ստեփանը և օղիի շիշը առաջը դրաւ:

Թագուհին իսկոյն մի խօնչի մէջ պատրաստեց հաց, պանիր ու մի խաշած հաւ և բերեց առաջները դրաւ:

—Սաքա՛ն, Սաքան, մի կտորի՛ր այս հաւը քո հալալ ձեռքով,

ջահէլ տղայ ես: Ա՛ռ մի շնորհաւորի՛ր մեր ընկերութիւնը և Աստուած կանչի՛ր, որ կապը երկար լինի:

Սաքանը ընկերութիւն բառը լսելուն պէս՝ աչք ու ունքով արաւ, որ ոչինչ չ'ասի ընկերութեան մասին, իսկ Ստեփանը չը հասկանալով ուզում էր շարունակի, որ դէս-դէն նայելով կամացուկ ասաց.

— Ստեփան, տունդ շինւի, կնիկարմատի մօտ այդպիսի բանից կը խօսե՛ն. փնասից զատ օգուտ սկի չի բերիլ, հարկաւոր չի:

— Բա՛ մոռացել էի. դէ լաւ, խմի՛ր, նա ոչինչ չի հասկացել, միամիտ կացի՛ր. կնիկը ինչ խելք ունի, որ այդպիսի բան էլ հասկանայ:

Կերան ու լիացան Սաքանն ու Ստեփանը հանաքներ անելով, իրանց երեխայութիւնից պատմելով: Թագուհին լսում էր և շատ ուրախանում, որ ամուսնուն Բագուից եկած մի քաղաքավարի մարդ բանի տեղ է գցում, հետը հաց ուտում և, որ գլխաւորն է, հանաքներ անում. և այդ ժամանակ ամուսինը աւելի բարձր երեւաց իւր աչքերին. ինչքան ուրախ կը լինէր հէնց այդ րոպէին Բագուից եկած տեսէր նրան: «Կը գնայ Բագու՝ կը գայ, նորա շաքը բամբակով կը հաւաքեն, և այդ երկու տարուց յետոյ պիտի լինի, երկու զատիկ պիտի անցկենայ էլի—մեծ բան չի», մտածում էր Թագուհին:

— Սաքան, այնքան ուրախ եմ, որ էլ չեմ կարող ասել, ասաց Ստեփանը օղին երրորդելուց յետոյ. մի տես է՛, մեր տանը բոլորեքեանք էլ ուրախ են, կարծես, մեր սեւացած կոճերը, մեր ծխոտած պատերն էլ են ուրախ. եթէ դու չը լինէիր, կարո՞ղ էի ես այս օրին հասնել, քե՛զ եմ պարտական, քե՛զ. տունս, տեղս քեզ ֆէշքեշ, այսուհետեւ քո տունը համարի՛ր, մեր կնիկն էլ քո քոյրը: Աղջի՛, Թագուհի՛, դառնալով կնոջը, սրանից յետոյ տանտէրը Սաքանն է, էլ ես չը կամ, վաղը ես գնում եմ, Սաքանի բոլոր կարգադրութիւններին կը հնազանդուես, պակասութիւն եղած ժամանակը կ'ասես:

— Հերիք է հերիք, Ստեփան, ա՛ դու ի՞նչ տեսակ մարդ ես եղել, դու պէտք է ասես, որ ես հասկանա՞մ. էլ հարկաւոր չի, տունը այսուհետեւ իմն է, ես գիտեմ Թագուհին, քեզ ի՞նչ կայ:

Թագուհին աւելի ուրախացաւ, որ անտէր չը պիտի մնայ Ստեփանի գնալուց յետոյ: «Ինչպէս իրար սիրում են, մտածում էր նա,

իրար համար կարող են մեռնել. նեղութիւն սկի չեմ քաշիլ, այս լաւ եղաւ:

—Դէ, Ստեփա՛ն, դու քո պատրաստութիւնդ տես, վերկացաւ տեղից Սաքանը. ես մի գիւղովը անցնեմ, տեսնեմ ինչ կայ, ինչ չը կայ. գեռ բարի ճանապարհ չեմ ասում, ճանապարհ գցելուց կ'ասեմ. սանամօրը լաւ օյինի մէջ ես գցել, հիմա բէզարած կը լինի,—ասելով դուրս գնաց:

Ե.

Պանդուխտ գնացող քանի չափ տղամարդիկ, որոնց մէջ էր և Ստեփանը, պարկերը, խուրջիները շալակած, երկար մահալները ձեռներին, իրանց ծնողների, կանանց և բարեկամների առաջն էին կանգնած: «Մի բոպէ չի անցնիլ մնաս բարեւ ասելուց յետոյ, կը թողնենք իրար, մտածում էր ամեն մէկը: Մայրը համբուրում էր իւր սիրասուն որդու ճակատը, լցւած աչքերով խրատներ տալիս՝ լաւ կենալ, փող աշխատել և իրանց չը մոռանալ. ամուսինները ձեռք ձեռքի տւած խորհրդաւոր հայեացքով, լուռ ու մունջ միմեանց հետ խօսում էին, իրար յաջողութիւն մաղթում. զոքանչը փեսին բռնած պատկրում էր աղջկայ համար լաւ լաւ հագուստներ բերել, իսկ ընկեր-հարեանների նամականքն ու ապսպրանքներն հօ՛ անվերջ էին:

Հասաւ ժամը. պանդուխտները ճանապարհ ընկան քաջ քաջ, կարծես, դէպի պատերազմի դաշտը. ախր, ոխեր զուրս թռան քնքոյշ սեռի վեր ու վար անող կրճերից. արտասուքի կաթիլներ թափւեցան նոցա ոչ ուրախ և ոչ տրտում աչքերից. լուռ կանգնած նայում էին գնացողներին. բոպէական էր դոցա տխրութիւնը, կը ծռւէն պանդուխտները դէպի ձախ, էլ չեն երեւալ, այնուհետեւ անձնատուր կը լինին երեակայութեան, օդային ամրօցները կը վանէ տխրութիւնը և ուրախութիւնը կը թագաւորի թռու-արեւ սրտերին:

Վերջին անգամ երկու կողմից էլ իրար նայեցին գիւղացու հեռատես, սուր-սուր աչքերով և հայեացքով մնաս բարեւ ասացին ու աներևութացան: Շատերի աչքերը անթարթ նայելուց դեռ իս պատկերացնում էր ճանապարհի և օգի մէջ իրանց սիրելիների հասակը:

«Գնացի՛ն» — այս ու այն կողմից ձայն ունին: «Աստուած բարի ճանապարհ տայ, բարով գան», — ահա՛ Վանացիին պատասխանը, որով

իրանց կոտորած սրտերը սաղացրին և «բարեւ դան» բռն են երևակայութեան տակ ստեղծագործւած՝ ի՛նչ տեսակ ապագայ երջանիկ կենցաղավարութիւն հասկացան, ապագայ վարդապետն յոյսեր—ահա՛ կոտորած սրտերի ղեղթափը, Բայց նոցա համար մի քանի տարին, ինչպէս իրանց ամուսիններն էին ասել, թէ գլխարկի մի քանի անգամ շուռ տալու չափ կը տեւի, երկար ու ձիգ ժամանակ էր թւում։ Նոքա հեռու ապագայով ապրել չէին ուղում, այլ այն լլաւ ապրելը, գաղափարական կեանքը, որ իրանց մշակ ամուսինները պիտի գիւղը բերէին, ուզում էին մօտ ապագայում—վաղը, միւս օրը տեսնել և սրտի փուշը հանել։ Նրանք կանայք են, անհամբեր և հետաքրքիր, նոցա ձեռքերը շուտով է բանում՝ գաղտնիքը ծածկող խուփը, նրանց աչքերը մազն է շրջում տակը տեսնելու, նրանց օրը մի տարի է, նրանք սպասել չը գիտեն։ Բայց ինչո՛ւ նոցա դէմքերի վերայ ուրախութեան գծեր փայլեցան. չ'ասես, երևակայութեան աշխարհի շէմքը կոխեցին, ուրախութիւնը լի ու լի է՝ մտան հոյակապ ապարանքները։ Մարգու միտքը մի ակնթարթում ինչե՛ր չի ստեղծագործում, ի՛նչ ապարանքներ ու զարպասներ չի կառուցանում։ Նոցա ապարանքները թէև բազմաթիւ, շքեղ, զարդարուն, բայց մի վայրկեանում ստեղծագործւեցան և հէնց վաղը պիտի տիրանան և երջանիկ լինին. բայց մի՞թէ չեն յուսահատուի վաղը իրանց խաբւած տեսնելով.—վաղը դարձեալ աւելի բարդ, աւելի զարդարուն կը ստեղծագործէ նոյն ամրոցները միւս վաղւայ համար. այսպէս էգուցները կ'ընթանան աննկատելի կերպով և իրանց ամուսինների ասածին պէս՝ մի քանի տարին գլխարկի մի քանի անգամ շուռ տալու չափ կը տեւի։

2.

«Տղայք, ձեզ եմ բաշխում Բագուն, տե՛ղ, տե՛ղ սա է, է՛», դարձաւ ուրախ ուրախ Ստեփանը իւր ընկերներին, երբ Բագու հասան։ Քսան հոգի՛ մեծ ու փոքր՝ պլշած աչքերով և դէմքով շտապում էին Ստեփանին հասնել, որը, ինչպէս յաղթանակը տարած զօրապետ, սրի տեղ մահակը ձեռին՝ խոչընդոտները յաղթահարելով տիրապետել էր քաղաքը, մտել ներս, ուրախ և սիգաքայլ առաջ էր ընթանում։

Օրը կիրակի էր, առաւօտեան ժամի տասը: Գիշերը աշնանային էր. մանրամաղ անձրեւը փոշին նստացրել, օդը մաքրել, լրիկները լւացել էր. կապոյտ երկնականարի վերայ թազաւորում էր այրութիւնը անցրած աշնանային արեգակը. ի՛նչ դուրաւի էր նորա լոյսն ու ջերմութիւնը: Տները, կարծես, հէնց այդ գիշերն էին ներկել սպիտակ, կարմիր, գեղին: Երկնականարը աւելի կապոյտ էր երևում այդ օրը, իսկ ծովը երկնքի պատկերն էր. նա ծփծփում էր քաղցրադէմ արեգակի տակ և հանդարտ ու քնքշիկ դողդոջով ափերն համբուրում, գուրգուրում. լաւ գիտէր, որ ժամանակաւոր էր այդ երջանիկ ու քաղցր ընկալն, կ'անցնի, ով գիտէ, մի ժամ կամ գուցէ աւելի քիչ, հիւսիսը իւր դառնաշունչ քամին շառաչելով կը փչէ, այն ժամանակ արեգակը ամպերի տակ կը կորչի, իսկ իւր պատկերով զմայլող սիրուն օրիորդներն ու երիտասարդները փոշուց կուրացած դէպի տուն կը վազեն: Նոյնը և մարդիկ մտածելով ուզում էին այդ սքանչելի օրը դուրսը անցնել: «Ի՛նչ գեղեցիկ օր է, սատանի ականջը խուլ, քամի չը կայ», — յաճախ կրկնում էին մարդիկ և իրանց համար զբօսնում ծովի ափում, պարապետի վերայ և այգում:

Հայ գիւղացու աչքի առաջն էր իւր «Աւետեաց երկիրը», իւր երևակայութեան ստեղծագործած իդէալ Բաղուն: Ո՛րքան ճոխ ու փարթամ, ո՛րքան բազմամարդ ու հարուստ էր երևում նոցա: Բաւդի մէջ փակւած՝ չը գիտէին ո՛ւր էին գնում, ո՛ւր պիտի դադար առնէին. պլշած աչքերով ուզում էին ամեն ինչ միանգամից տեսնել ու իմանալ, հետևաբար և մէկ բանի վերայ կանգ չէին առնում. մէկ նայում էին երկչարկ, եռչարկ սրբատաշ տներին, մէկ մեծ մեծ խանութներին ու կրպակներին: «Ո՛ւր են գնում այս մարդիկ, ոտով ու կառքով այսպէս շտապով, հէնց այսօր էր մնացել, որ քաղաքից դուրս գնային», մտածում էր Ստեփանը, կարծելով կառքով պտտողները դէպի ուրիշ տեղ են ճանապարհորդում:

Այսպէս անգեղակոթցիք հասնելով դէպի ծովը տանող լայն փողոցը, լրիկի վերայ հաւաքւեցան և սկսեցին հետաքրքրութեամբ խանութների ապակէ դռների յետև դարսւած իրեզններին ու պատկերներին նայել: Երթւեկող պարոններն ու տիկիները կծու հայհոյում էին և արանքները պատռելով անցնում: Թուրք պահապանը նկատելով, լիբ հայհոյանքով հրամայեց ցած գալ լրիկից.

լիրբ հայհոյանք, մի սինլքոր թուրքի բերանից ղուրս եկած, ելեք-տրականութեան պէս ցնցեց նոցա և կրակոտ աչքերը չռելով կեղտոտ ու չեչոտ քեալքալայու վերայ, ամեն մէկը մահակը իւրափում լաւ սեղմեց և պիտի վրայ բերէին խրտուխակի գլխին, եթէ որ չ'իմանային թէ իրանք ուր են գտնուում և զէս զէն չը նայէին, որ այդ րոպէին, կարծես, ականջներովն ընկաւ. «Ռուք էլ ձեր սարերի ու ձորերի որդիքը չէք, ղուք այստեղ ստրուկներ էք, ինչ որ անում, կատարում են՝ անպայման պիտի հնազանդւիք: Ոմանք շտապով ցած եկան, իսկ մի քանիսը հետաքրքրուած դեռ նայում էին: Վախկոտ, բայց քաջսիրտ երեւացող թուրքը կրկին հայհոյեց աւելի խայտառակ կերպով և բոլորին էլ ցած բերաւ: Նորա արհամարհական հայեացքը զէպի մահակները, կարծես, ասում լինէր. «Երբ կը թողնէք ձեր մահակները, կը շալակէք բեռներ, էլ չէք վիրաւորւի ղուք այս իմ համեղ ու քնքոյշ հայհոյանքներից, որ միշտ որդուս եմ տալիս»:

Պանդուխտները բարկացած յետ յետ նայելով փոխեցին իրանց ճանապարհը և զէպի վեր գնացին:

Եւրևի կուպրած տեղերը միայն քաղաքացիների համար է պատրաստած. ա'խ, ինչո՞ւ մենք էլ չենք քաղաքացի. այս ի'նչ հագուստ է, որ մենք հագել ենք, ոտներս տրեխ է ծածկում, իսկ գլուխներս մորթի գտակ. այս ի'նչ դագանակ է ձեռներիս, մտածում էին աւելի երիտասարդները:

— Յարութի'ւն, դարձաւ իւր ընկերը Մովսէսը, մեր գիւղացիներից սկի չենք տեսնում, հապա ո'րտեղ պիտի դադար առնենք գիշերը:

— Զիշդ ես ասում, աչքով պիտի պահենք, կարելի է հէնց կը տեսնենք:

Այս խօսակցութեան ժամանակն էր, որ ծանր բեռան տակ, վերից վաք գլորւելով գալիս էր մի մշակ. նա շալակը ցած դրաւ մի խանութի դրան առջև, վրան նստեց և գտակը վերցնելով ճակատի քրտինքը կռացաւ մատով սրբեց՝ ծը'լլ գետնին. մէջքը տաւ պատին, ուղում էր հանգստանալ, բայց յանկարծ աչքովն ընկնելով պանդուխտները՝ վեր կացաւ տեղից: Անդեղակոթցիք կը թողնէին նրան և իրանց ճանապարհը կը շարունակէին, նրան թուրք կամ թալիշ

մշակ համարելով, եթէ որ Աղաջանը, այսպէս էր մշակի անունը, չը մօտենար, բարեւ չը տար:

—Այդ դո՛ւ ես, Աղաջա՛ն, բացականչեց Ստեփանը, և սառը ջուր թափեցաւ նորա վառ երեւակայութեան վերայ, տեսնելով իւր հայրենակցին ոչ թէ վերակացու, այլ բեռնակիր մշակ, այն էլ այդպէս հալած, մաշած ու կեղտոտ: Փոխեցաւ Ստեփանը.— նորա ծրագիրները, կառուցած բազմաթիւ դարպասները մշուշը պատեց, ինչպէս այդ պահին փոշիով ծածկեց ամբողջ քաղաքը. հիւսիսային քամին, որ կամաց կամաց տեղից շարժել էր մի կէս ժամ առաջ, այդ վայրկեանին ամենայն արագութեամբ շառաչելով փչեց: Երկինքը կորցրեց իւր թարմ կապտութիւնը գորշ գորշ ամպերով ծածկելով, խաղաղ կապոյտ ծովը, որ երեսայի պէս, մի քիչ առաջ, ակերի հետ էր խաղում, համբուրում, թոթվում, պղտոր գոյն ստացաւ՝ զոռում գոշումով ակերին բաղխելով: Մարդկանց գոյնն էլ փոխեց, նոքա էլ երկնքի ու ծովի նման մոխրի գոյն ստացան և աչքները ճպճպացնելով, արտասուքի կաթիլներ վաթ գլորելով՝ դէպի կառք, դէպի տուն շտապեցին:

Անգութ հիւսիսը իւր ցրտաշունչ քամիով կերպարանափոխեց ամենայն ինչ, մի մշակ իւր ճիւղաղ մարմնովն ու համետով փոխեց պարզամիտ գիւղացիների տրամադրութիւնը:

Աղաջանը, բարեւելուց յետոյ, սև կոպէկը առաւ իւր վարձ և համագիւղացիների հետ նրանց առողջութիւնը, տնից-տեղից հարցնելով վեր բարձրացան փոշու հոսանքին հակառակ: Աւազը, դարմանը, թղթի կտորտանքը ի մի ձուլած՝ քամին ամենայն արագութեամբ և արդարութեամբ բաժանում էր այդ «Աւետեաց երկրի» ամենալաւ բարիքներից մէկը լայն փողոցն ի վայր՝ աջ ու ձախ, վեր ու վայր: Զէր ընդհատուում մի ըուպէ, մի վայրկեան, որ մարդ աչքերը մի կերպ կարողանար բանալ, իւր առաջի ճանապարհը տեսնէր, որպէս զի աջ ու ձախ յանկարծակի դղրդացող կառքերի տակը չ'ընկնէր: Պարզ, յստակ օդի սովոր գիւղացու աչքերը ճպճպում էին, արտասուքի կաթիլներ էին գլորւում փոշոտած երեսներին և աւազը ատամների տակը ընկնելով ողջ մարմինը սրտեցնում էր:

—Աղաջան, Աստուածդ սիրես, շուտ արա՛ մի տեղ տար մեզ, թէ չէ կուրացանք, պրծանք, այս ու այն կողմից թախանձեցին պանդուխտները:

—Ոչինչ չը կայ, սա ի՞նչ փոշի է որ այդպէս գանգատուում էք, պատասխանեց Աղաջանը:

Այսպէս գնում էին, որ մէկը «մշակո՛ւ» ձայն տուաւ: Ինչ ասել կուզէ որ Աղաջանը, ով էլ լինէր իւր հետ խօսացողը և ինչ կարեւոր նիւթի վերայ էլ խօսալու լինէր՝ պիտի թողնէր և ղէպի կարեւորագոյնը վազէր: Վարպետ մշակը քամու ձեռք տալով իւր համագիւղացիներին՝ սև կոպէկի յետևից գնաց: Սև կոպէկը Աղաջանի համար քաղցր էր քան թէ իւր ընկերհարեան, պարզսիրտ համագիւղացիները: Մի՞թէ Աղաջանը նոցա չէր սիրում. ահա հարց, որին չորս, հինգ տարով մշակութիւն անողը կը պատասխանի. «Մ'էր, մի՞թէ սև կոպէկից զատ կայ մի առարկայ, մի շնչաւոր արարած, որին կարելի լինէր սիրել: Նա սիրում է սև կոպէկը գլխապատառ, հոտհոտելով դորա յետևից է գնում հաւաքելու և ամեն անգամ մատերի ծայրերով շօշափելով այդ կենսադու պղինձը, խոր ընկած, փոքրացած աչքերը աւելի մեծ են բացւում, մի վայրկեան փայլում, երբ դեռ ձեռքին է, բայց հէնց որ գցում է կողքից կախ կաշւի քսակը, աչքերը կրկին խոր են ընկնում, փոքրանում, աղօսանում: Աղաջանը այդ ուրախ վայրկեանը ձեռից չը տուաւ. «մշակ» են կանչում, չը կար մէկը, որ նորա առաջը կտէր, արգելք լինէր, վաղեց ինքը մտքումը ասելով՝ «ի՛նչ թեթև ոտ ունին մեր գիւղացիները»:

Պանդուխտները փոշուց պատսպարւելու համար մի պատի տակ կուչ եկան մայրը կորցրած ճտերի նման:

—Ո՛ւհ, հազիւ հազ որ վերջացաւ, ասաց Ստեփանը ընկերներին թթւած ղէմքով:

—Ինչն է վերջացել, մի այն կողմը՝ ղէպի ձախ նայի՛ր, տե՛ս ինչ է գալիս, կարծես սէլ է մեզ պիտի խեղդի, կուլ տայ, պատասխանեց մօտ եղողը:

Վը՛ղզ—եկաւ սէլաւը, հայ գիւղացիները չը կարողացան ծածկւել. իրանց սիրելի «Աւետեաց երկիրը» չը մոռացաւ, որ ունի նոր, պատուաւոր հիւրեր, ապագայ մշակ-սարուկներ՝ պատի տակ կուչ

եկած՝ մաս բաժին հանեց իւր բազմատարր բարիքից իւր արդար ձեռքով:

— Աղաջանը ո՞ւր գնաց, հարցրեց Աւետիսը Ստեփանին:

— Զ'իմացայ, երևի այստեղի բարեկամներից կանչող եղաւ. բայց ինչո՞ւ չ'եկաւ, չի իմանում, որ մենք անծանօթ ենք այս քաղաքին. այստեղ սպասե՞նք մինչև որ նա գայ թէ գնանք. բայց ո՞ւր ենք գնում, որտե՞ղ ենք ճանաչում, որ գնանք:

Ահա այն խօսքերը, որ Ստեփանի պէս անձնապաստան մարդը առաջի անգամ արտասանեց: Նա այդ տեսակ յուսահատական խօսքեր մի մոլորւած ճանապարհի վերայ կամ մի ձեռնարկութեան ժամանակ չէր մտածած անգամ, ուր թէ ուրիշների գիմաց արտասանած: Ո՞ւր էր այն Ստեփանը, որ աջ ու ձախ շահատակելով, անվսիս, աներկիւղ, առանց հետևանքները աչքի առնելու գործէր. էլ չը կար առաջւայ կրակը, առաջւայ աւիւնը, հիւսիսային չոր ու զօրեղ քամին հանգցրեց նորա լափլիզող բոցը:

Քամին առաջն առած զանգի ղողանջիւնը դէս-դէն բաժին բաժին անելով՝ կիսատ-պռատ յայտարարեց փոշիապատ քաղաքին ժամի մէկը:

— Տղայք, չ'եկաւ Աղաջանը, երևի գործ ունի, քաղցած չէք, նստե՛նք հէնց այստեղ, անց ու դարձ անող չը կայ, մի քիչ հաց ուտե՛նք, փռոշին էլ ինչպէս երևում է նստելու վրայ է, ձայն տւաւ Յովսէփը:

— Շա՛տ լաւ կը լինի, այս ու այն տեղից վրայ բերին, կարծես, բոլորեքեանքն էլ այդ տեսակ մի առաջարկութեան էին սպասում:

Նոքա կերան իրանց գիւղից բերած պանիր-հացը, ինչպէս պախ ու փլաւ:

Դարձեալ չ'երևեցաւ Աղաջանը, նոյի ագռաւն էր դարձել: Նա բռններ ունէր շալակելու, ի զուր չէր ասել՝ օի՛նչ թեթեւ է գիւղացիների ոտը: Գաղցր է աշխատանքը. եթէ կան իրար վերայ դարսոտած հակեր և պէտք է կրել, նա չի հեռանալ ոչ մի պատճառով, նա ուժասպառ, անշնչացած երեսն ի վայր կ'ընկնի հակի տակ, քան թէ կասի՝ «պարո՞ն, խիստ դադրած եմ, սպասէ՛ք մի ժամ հանգըստանամ և դարձեալ շարունակեմ կրելը», կամ թէ չէ՝ «բաւական է, այլ ևս չեմ ուզում կրել, ես հանգստանալ եմ ուզում»: Աղա-

ջանը ինքն իրան բանաւոր արարածի շարքը չէր դասուում, որ համարձակւի վաճառականի առջև չայդալիսի մի միտք յայտնի:

Ազաջանը գործի մէջ էր խրւել. լաւ իւղոտ թիքայ էր, ինչպէս իրանք են սովոր ասելու. իւր բաղդից մենակ ինքն էր, մշակի հոտ չը կար, և ինքը մտադիր էր մինչև երեկոյ պարոն վաճառականի հակերը կրելու: Նա արիւն քրտնքի մէջ կորած՝ բեռներ էր որ տանում էր և միւսնոյն ժամանակ ճանապարհին միշտ կրկնում կրած բեռների հաշիւը. երբ բեռների հաշիւն էր միտը բերում, ստանալիք փողի գումարն էր խկոյն և եթ զըճնգ զըճնգ ափումը տեսնում, և այդ ինչպէս ոգելից խմիչք թոյլ ոյժերն էր գրգռում, հետևաբար՝ ըստ երևոյթին հեռանում էր դադրածութիւնը և մնացած հակերի կրելը աւելի ուրախութիւն էր քան տանջանք:

Ժամի չորսն էր: Քամին նւաղել էր. այժմ փոշին էլ կոպտաբար չէր վարւում, միանգամից անակնկալ հոփ անում ու խփում մարդու աչք ու երեսին, այլ ինչպէս մի կատարեալ նոր լուսաւորութեան հետևող տիկին կամացուկ, քնքշիկ, ահագին տիւրնիւրով բարև էր տալիս անցնողին, և անխտիր հարստին ու աղքատին, մեծին ու փոքրին, հակառակ պարահանդէսների վարչութեան խստօրէն հաստատւած կանոններին՝ առաջարկում պարելու և միւսնոյն ժամանակ հովհարով զովացնում և մաղով անցկացրած փոշին, ոչ թէ աւազը, աչքերին ու միրուքին խփում: Թողնում էր տիկինը ասպետին, և շտապում էր ուրիշին գրկել, որովհետև զամբըթաթախ ջրաղացպանի էր աւելի նմանում, քան պարահանդիսում զարդարւած երիտասարդի:

Ահա այսպէս փոշին նստել էր. փողոցների սև կոլորիկ քարերը տնկել էին իրանց մաքուր գլուխները. փոշին՝ տեղ տեղ տների ու լրիկների անկիւններում էր կուտակւել: Ասպարէզը սատանու քամուն էր մնացել. նա էլ սկսեց կամաց կամաց, սաստկացաւ, ցատկեց մի ուրիշ աւելի փոշոտ տեղ, ուր պարզւած էին երկու շիկահեր արհեստաւորներ, ոլորեցաւ, վեր բարձրացաւ՝ թղթի կտորուանքն ու փոշին ոլոր-մոլոր խաղացնելով դոցա գլուխների վերայ:

— Հիւա՞նդ են այս ընկած մարդիկը տեսնես՝ թէ՞ քնած, հարց-

րեց Կարապետը իւր մօտ եղողից, մի կարեկցական հայեացք գցելով դոցա վերայ։

—Ասես թէ քնած լինին։

Անգեղակոթցիք դեռ այդտեղ էին՝ երբ դուրս եկաւ մօտիկ գինետնից ոչխարի եփած գլուխը ձեռին այդ ընկածների ընկերը. նա ոչխարի գլուխը կրծկրծելով, ծուռ ու մուռ անելով, գնացող եկողին հայհոյելով մօտեցաւ ընկածներին և սկսեց ճուխտ ճուխտ խօսել։

—Իւան, ա՛յ չիմար Ի-Իւան (մի խայտառակ հայհոյանք աւելացնելով), ահա բե-բերել եմ, քո քո սի-օիրելի կերակուրը։

Ասում է, կրծում, կողքին ու մէջքին ոտով խփում։ Իւանը մի փոքր շարժեցաւ և իւր սովորական արիւն ու մարմին գարձած հայհոյանքը բերանից հանեց։ Կանգնածը դրանով չը բաւականացաւ, պարզածի վերայ ընկաւ, ձեռքից չը տալով ոչխարի գլուխը. չարչարւում էր Իւանը, խրխուում, հայհոյում էր, բայց նա ոչինչ ուշադրութիւն չէր դարձնում, կրծում էր գլուխը և երբեմն պոկած մսից ընկածի բերանը կոխում։ Նրկար չը մնաց այդպէս, երևի անհանգիստ էր այդ դրութեան մէջ, ինքն էլ վեր ընկաւ. երկուսն էին՝ երեք դարձան։

—Կարապետ, հարբած են է՛, տեսնում ես, կիրակի օր է, երևի ուրախութիւն են անում, բայց տեսնես ի՞նչ ազգից են, լեզուները հայի չէ։

—Հարբածի լեզուն չի իմացւի, նրանց լեզուն գիր տարած, շփոթով այլած է, այժմ նոքա ճուխտ ճուխտ են խօսում, պատասխանեց Կարապետը։

Անգեղակոթցիք հեռացան այդտեղից և սկսեցին դարձեալ անհպատակ մանգալ։

Է.

Ժամի վեցն էր, որ Աղաջանը, քրտինքի մէջ կորած, երեսը հէնց իմանաս ցեխաթաթախ, մազերն ու վիզը մի մատ փոշիով ծածկւած, ներկայացաւ վաճառականին՝ կրած հակերի վարձը ստանալու։ Չը կար վաճառականը. երևի դեռ չէր բարեհաճում դուրս գալ կամ ներս կանչել մշակին. բայց ի՛նչ, մի՞թէ մշակի սուրբ պարտականութիւնը չէ սպասելու, թէև քրտնած, ջուր կորած կանգ-

նաժ է հիւսիսային քամու դիմաց, մինչև պարոն վաճառականը մի ժամանակ կը յիշէ կամ չի յիշի, կը տայ վարձը կամ չի տալ՝ ասելով առաւօտը դայ:

Աղաջանը սպասում էր. հիմա է, մի ժամից յետոյ է՝ իւր վարձը կը ստանայ. բայց կանչող չը կայ: Մտնէ՞ր ներս, մտածում էր. բայց ինչպէս փորձուած մշակ, լեզուն կծած, ձայնը փորը գցած սպասում էր պարոնի երևան գալուն:

«Բաւական փող պիտի ստանամ, 15 հակ եմ կրել. քիչը քիչը մէկը երկու կոպէկից հաշուելու լինի՝ այդ կը լինի քեզ երեսուն կոպէկ, բայց եթէ մի կոպէկից հաշուելու լինի, այն ժամանակ կէսը կը լինի. ի՞նչ եմ ասում, մի՞թէ այդքան էլ անաստուած կարող է լինել մի տարիքն առած մարդ: Դէ՛ լաւ, ճարս ի՞նչ, այն ժամանակ ես էլ քսան կոպէկ կ'ուզեմ»:

Ապուշի պէս կանգնած էր Աղաջանը. քամին սկզբում հովացրեց նորա ջերմ մարմինը, բայց յետոյ հասա կեղտի շերտով ծածկուած շապիկն ու արխալուղը սառցրեց և կոթ դարձրեց, այնպէս որ մարմինն կպչելիս սրտում էր ողջ մարմինը: «Մի՞թե՛ս է թէ լուսանում, կարծես, մի ձայն այն ժամանակ ազդարարեց. ի՞նչ ես կանգնել անասունի պէս, ողորմութիւն խօ՛ւ չես ուզում, քո արդար աշխատանքի վարձն ես ստանում, մտի՛ր, ստացի՛ր և փաստփուէ՛ր. քաշի՛ր քամու առաջիցս: Նա, ճիշդ է, մտաւ բայց չ'ուզենալով, որովհետեւ այդ տեսակ մշակներին երես առած են համարում և նրանց էլ միւս անգամ գործ չեն տալիս:

—Հը՛, ի՞նչ կայ, գորգաւալով դարձաւ պարոնը. չե՞ս տեսնում ձեռքիս գործ կայ, չե՞ս կարող մի քիչ սպասել. օ՛հ, սիսիանցի մշակներ, լաւ է սատանին պարտական լինեմ քան թէ ձեզ, որ մարդ կարողանայ սրանց երեսը չը տեսնէ է՛, վերջացրեց իւր խօսքը ձեռքի գրիչը բարկացած սեղանի վերայ նետելով:

Աղաջանը ձայն ու ծպտունը կտրած յետ յետ դուրս գնաց քթի տակ միթմրթալով:

«Ախր չէի ուզում գնալ, ի՞նչ յիմարութիւն արի, չէի կարող մի քիչ սպասել, ինքը դուրս կը գար և լաւ կը վարձատրէր, այժմ բարկացրի, երեւի հաշիւը սխալացրի, պիտի կէս վարձը տայ. տեղն է ինձ, ասա երբ ես այդպէս բան բռնել, որ այժմ բռնում ես»:

բայց նա այնքան որ խօսեց, հա՛, չէր կարող փողը տալ, ճանապարհ գցէր. է՛հ, էլի սատանի մտքեր եկան զլուխս, այդ ինչ իմ գիտնալու բան է, ինչպէս նա ցանկանում է, այնպէս էլ պիտի լինի, ախր ուրիշ տեսակ ո՞նց կարելի է:

Զէր անցել մի քառորդ ժամ, որ դուրս եկաւ հաստափոր վաճառականը և մի սպիտակ երեք շահանոց դրաւ Աղաջանի ձեռքը: Վերջինս երեք շահանոցը տեսնելով, կարծես, տաս և հինգ հակի արած ծանրութիւնը այդ բոպէին զգաց:

—Շա՛տ քիչ է, համեստ կերպով ասաց և պարզեց ձեռքի երեքշահանոցը դէպի վաճառականը. տասն և հինգ հակ եմ կրել, երկու կոպէկից էլ չէք հաշոււմ, ուրիշներին մէկին երեք, չորս կոպէկ եմ առնում:

—Ուրիշները այդպէս փող են գտել էլի, որ դու մի հակ դնես մէջքիդ, այստեղից ուրիշ տեղ տանելու համար երեք, չորս կոպէկ ստանաս: Խ՛նչ ես յետ տալիս, չես ամաշո՛ւմ, այդ էլ նոր սովորութիւն է, ո՛հ, ո՛հ, լաւ է ձեզ հետ միշտ գործ չ՛ունինք, թէ չէ էլ ոչ հաւատ, ոչ հողի կը թողնէք մեր մէջ:

—Զէ՛, պարոն Զախա՛ր, փողը վերցրէ՛ք, ձեզ համար տասն և հինգ հակը ինչ է, որ ձրի չը կրեմ. ճշմարիտ, փող չեմ ուզում:

Աղաջանը երկու ծայրայեղութիւններից դուրս ուրիշ մի միջին ճանապարհը տանջանք էր համարում, ցանկանում էր անպատճառ իւր ուղած երեսուն կոպէկը ստանալ կամ թէ ոչինչ: Փողը տաւ պարոնին, նա էլ վերցրեց բարկանալով. «Շատ ես խօսում, գէ կորի՛, էշ գիւղացի՛, փոշմանած կը գաս վաղը, տասը կոպէկ էլ չես ստանալ: Եզբա՛յր, խօսացնել չի լինում էլի սրանց. մեր փողը բոլորը սրանց ջիբերն է մտնում, էլի գանգատաւոր գանգատաւոր. տալիս ես գործը, առանց խօսելու, ասում ես՝ դէհայ է, մի հինգ կոպէկ էլ աւելի կը տամ, էլ ինչ առաջուց խօսեմ, չանայ թակեմ. 10 կոպէկ կը տալի անպատճառ՝ եթէ խօսացնէի, ախր ինչո՞ւ յիմարութիւն եմ անում, երես տալիս, որ աստառ էլ ուզեն. բա ա՛փսոս իմ 5 կոպէկներ, որ այդ սխիանցիքն են տարել: Հէնց այժմ, որպէս զի իմ սխալը ուղղած և ինձ համար սովորութիւն շինած լինիմ, ա՛ռ այս երկու շահին:

Երեքշահանոցը արդէն առել ջէբն էր դրել: Հանեց երկու մեծ

մեծ սև շահիներ, մէկի երեսը չեչոտ, իսկ միւսի կողքը պռատ և մեխեց Ազաջանին, որ մի քանի քայլ հեռացել էր:

—Ճշմարիտ, պ. Զախա՛ր, հանաք չեմ անում, ձրի եմ կրել ես հակերը, ինձ փող չի հարկաւոր, ասաց ու գնաց քթի տակ մըրթ-մըրթալով:—տա՛ր մաճնի տուր, քսի՛ր գլուխդ, դորանով էլ փողատէր չենք դառնալու. շատը շատի մօտ է գնում, սա զարմանալի չէ, բայց քիչն էլ է շատի մօտ գնում, ա՛յ սա է զարմանալի:

—Գնա՛, աւանա՛կ, կարծում է յետ պիտի կանչեմ, աղաչեմ, չէ մի ոտե՛ր, սև կուպէկին էլ խօսք կայ այսուհետև. բանը սա է, մէկն էլ տեսնի՛ կը կարծէ վարձը կտրել եմ. հիմա կը գնայ այս-աչնտեղ չաւ կանէ, սուտ սուտ լաց լինելով՝ ա՛յ փողս կտրեց, փողս կերաւ էս ինչ մարգը. դէ դու ե՛կ էշը ցիւիցը հանի՛ր, խղճացի՛ր, մի 5 կուպէկ աւել տո՛ւր ինչպէս հայ մշակի: Զէ՛, այդ անիծածներին այն-քան փող պիտի տալ, որ հազիւ հաղ կարողանան օրւայ հացը ճարել, թէ չէ որ փորները հացոտ է լինում, ջիւըներում կուպէկի չխկոց են լսում, էլ իրանց մշակ չեն համարում: Ժամանակիս օ՛վ է կարողանում փող աշխատել, իսկ այդ գայլագռաւները աշխատում հա աշխատում են: Տասը կուպէ՛կ... ո՛րքան պիտի կանգնեմ և քանի գազ պիտի չափեմ, որ տասը կուպէկ աշխատեմ: Ժամ ու կէսում 10 կուպէկ է աշխատում, բաւական չէ. եթէ հաշուելու լի-նինք օրեկան 12 ժամ աշխատանք, տե՛ս որքա՛ն փող կ'աշխատի. և սկսեց քթի տակ հաշուել, տասներկու ժամ այդ քեզ երեք աբա-սի, տասը կուպէկը կ'ուտէ և մնացածը կը պահէ և ամսական 15 մանէթ փող կ'ունենայ: 15 մանէթ... էշ գիւղացին ի՛նչ է, որ իւր յիմար տեղովը գայ քաղաք և այսքան փող աշխատի և մեր տաճ փողով չը բաւականանայ: Դէ կորէ՛ք, էշ գիւղացինե՛ր, այսու-հետև կը տեսնէք—այնպէս վերջացրեց խօսքը, կարծես թէ դիմացը կանգնած էին սիսիանցի մշակները:

Ը.

Աննպատակ պտտում էին մեր պանդուխտ սիսիանցիք. նոքա չ'ունէին այն ուրախ տրամադրութիւնն ու ղէմքը, ինչ որ առաւօտն էր, մի տեսակ թոյլ, թոշնած, թռուռած, ոտները քաշ տալով, փո

շիաթաթախ անցնում էին փողոցից փողոց, աւելի ցանկանալով մի տեղ նստել հանգստանալ, քան թէ նոր նոր բաներ տեսնել քաղաքում: Որտեղից որտեղ, այդ դուրսեան մէջ դարձեալ պատահեցան թուրք պահապանին. ցած եկան իսկոյն և եթ լրիկից և իրանց ճանապարհը շարունակեցին, իսկ թուրքը կանգնեց և դոցա յետևիցն էր նայում թէ ո՛ւր են գնում: Երբ անգեղակոթցիք լայն փողոցից նեղ փողոց մտան, թուրքը հետևեց դոցա: Մի քանի քայլ էր մնացել նոցա հասնելու, յանկարծ կանչեց ճող ձայնով՝ «կանգնեցէ՛ք»: Բոլորեքեանք միանգամից յետ նայեցին մտածելով՝ «տեսնես ի՞նչ կայ»:

— Ո՞րտեղացի էք, հարցրեց թուրք քեալբալային:

— Սիսիանցի:

— Լաւ, բայց ո՛ւր են ձեր անցաթղթերը, հանէ՛ք տեսնեմ:

Մոցերից և գրպաններից թաշկինակ էր, որ իւրս էր գալիս փաթաթած անցաթղթերով: Մէկը չ'ուներ, մնացել էր վիզը ծուռ կանգնած:

— Քոնն ո՛ւր է. դու փախստական ես, մտրակը բարձրացնելով, թո՛ղ ընկերներիդ. ոչինչ չի լինի, մի՛ վախիր, մի քանի տարի բանտումը կը նստես, այնուհետև ձեռք ու ոտդ կապած կ'ուղարկեն. դէ շուտ ընկերներիցդ ջոկւի՛ր. հանաք չեմ անում, չե՞ս լսում. և մտրակը վրայ բերաւ որ խփի, բայց չը կաւաւ:

Ստեփանը շրթունքները կծոտում էր, պինդ ունէր մահակը ձեռքումը բռնած, առաջ եկաւ և խօսքով էր ուզում նրան ճանապարհ գցել:

— Ո՛ւր ես տանում դրան, ո՞վ է փախստական. սա մեր գիւղացին է, անցաթուղթը շուտով պիտի գայ:

— Օհօ՛, բարի լո՛յս, տանուտերի վկան գզիրը կը լինի ի հարկէ. համարձակու՛մ ես դեռ խօսելու, մի տեսնեմ քո անցաթուղթը: Բաց անել տալով սկսեց նայել, իբր թէ կարդում է: Քո անցաթուղթը կեղծ է, տո՛ւր այստեղ և դու էլ ճանապարհ ընկի՛ր:

— Ոնց թէ կեղծ է, մեր գաւառապետիցն եմ ստացել մի 5, 6 մանէթ ծախսի մէջ ընկնելով:

— Ի՞նչ ես դուրս տալիս, ա՛յ հայ, քեղ հրամայում եմ ճանապարհ ընկի՛ր. դուք էլ, ձերն էլ է կեղծ, ցոյց տալով մի հինգ հոգու, և մտրակով սկսեց սպառնալ:

Սրիւնը Ստեփանի աչքերը կոխեց, մի ակնթարթում վրայ վաղեց և երկաթի ափուսն էր մօրակը բռնած սև, չոր ձեռքը, և եթէ Մկրտիչը, որ տարիքը առած մարդ էր, ահ ու դողի մէջ ընկած, չը գար, չը խնդրէր բաց թողնելու, ոսկորը կը ջարդէր, կը փշուէր ափի մէջ:

Ստեփանը երբ բաց թողեց. թուրքը աւելի կատաղած սկսեց դոցա հետ խօսել: Մկրտիչը ընկած դուրս եկած մարդ էր, յետ մնաց և թուրքի լեզու բանեցրեց:

— Բարեկամ, իմ աչքի լոյս, մենք հեռու տեղից ենք եկած, ինչո՞ւ ես մեզ փնաս տալիս, խնդրում ենք ներես, բաց թողնես մենք գնանք, չէ՞ որ մենք էլ մարդ ենք, քո լաւութիւնը չենք մոռանալ, առանձին շեշտելով վերջի խօսքերը:

— Զէ՛, բարեկամ-մարեկամ չը կայ, օրէնքը բարեկամ չի ճանաչում, օրէնքը անցաթուղթ չ'ունեցողներին պատժում է, իսկ այնպիսիները, ցոյց տալով Ստեփանին, որոնք համարձակում են մեզ վերայ ձեռք բարձրացնել՝ կախ տալ:

— Բարեկամ, դու լաւ մարդ ես երևում, արի՛ դու այս անգամ ների՛ր, մենք քեզ կը շահենք փոխարէնը:

Հէնց թուրքն էլ դորան էր սպասում:

— Դէ լա՛ւ, բերէք տեսնեմ, եռանկիւնի աչքերով այս և այն կողմը նայելով:

— Մարդը մի երկու շահի հանեցէ՛ք կպցնենք ճակատին, ձեռք քաշի կորչի, ասաց Մկրտիչը:

Սև փողը հանեցին:

— Սյդ ինչ է, սև փող էք հանում, երեսայ էք խաբո՞ւմ, կարծում էք ձեր տանուտէրին կամ զգրին էք տալիս. թո՛ւղթ հանեցէք, թո՛ւղթ, խելքներդ ո՛րտեղ է. քաղաքումն էք և ոչ թէ դիւղումը:

— Քեալբալայի՛, ջանիդ մեռնեմ, եկ դու բաշխի՛ր այս անգամ, թուղթ մանէթ մեզ ո՛րտեղից է, դեռ ոչինչ չենք աշխատել, հէնց այսօր ենք եկել այստեղ:

— Դէ շուտ արէ՛ք, ես այդ տեսակ բաներ չը գիտեմ. ուզում էք հէնց բանտումը փոէ՛ք:

Նորա կասկածոտ, վախկոտ խոզի աչքերը հեռուն էին նայում, նկատեց եկւորներ և շտապեցրեց շուտով տալ:

—Դէ լաւ, մի մի շահի էլ հանեցէ՛ք, մեր քեալբալայի սիրտը մի՛ կոտրէք, ասաց Մկրտիչը:

Այդպէս էլ արին. Թուրքը շուտով առաւ, կրնկին Թքեց, հեռացաւ:

—Լա՛ւ տարաւ մեր փողը, այս ու այնտեղից ձայն տւին ափսոսալով:

—Շուն մարդ է, ի՛նչ պիտի անես, պատասխանեց Մկրտիչը, չես տալ՝ բանտ կը նստացնի: Ստեփա՛ն, դու էլ կարծում ես մեր տեղն ես, որ այդպէս բաներ ես անում, Բագու կ'ասեն սրան հա՛:

Թ.

—Այդ ո՛րտեղ գնացիր, Աղաջա՛ն, հարցրին անգեղակոթցիք, երբ պատահամբ հանդիպեցին նրան:

—Գործս շատ էր, չը կարողացայ շուտով վերջացնել. դէ բաւական է, որքան ման էք եկել, գնա՛նք, յոգնած կը լինէք, մի քիչ հանգստացէ՛ք:

Մուծը գետինն էր առել, քամին բոլորովին դադրել, երկինքը պարզել և նոր-նոր սկսել էր աստղերը դուրս գալ, երբ Աղաջանը՝ համագիւղացիների հետ միասին՝ մտաւ Թուրքի քարաւանսարան:

Տեղաւորւեցան բոլորեքեանք. գոցանից ոչ մէկն էլ ախորժակ չ'ունէր խօսելու: Պանդուխտները տխուր էին՝ Աղաջանի վիճակը տեսնելով, բացի այդ՝ Թուրք պահապանին աւելորդ փող տալով: Աղաջանը նոյնպէս տխուր էր այդ օրւայ դէպքից. ամեն անգամ յիշելով այլուում, խորովուում էր, լաւ գիտէր որ էլ կորաւ, ձեռքից ընկաւ համարեա մի օրւայ վարձը:

Նստոտել էին գետնափոր սենեակում, որը Թիկն էր տւել պատին, որը ոտներն էր պարզել, մի քանիսը նստած հէնց տեղները ննջում էին, գլուխները ցած ու բարձր անելով: Թիթեղեայ փոքրիկ կեղտոտ լամբարը աղօտ լոյս էր սփռում այդ խոնջացած, վաստակած և սիրտները կոտրած բնութեան որդկերանց վերայ. աղօտ լոյսիցը տեսանելիքները մթնելով, սիրտները սևացել և աւելի ու աւելի էր կոտրւել, այնպէս որ չէին ուզում ոչ մտածել, ոչ խօսել, ոչ ուտել, այլ այնպէս, առանց հանելու ընկնել, քնել և վաղւան կարգադրութեան Թողնել ամեն բան:

Աղաջանը ամուսնացած մարդ էր, ունէր որդիք, ունէր հայր ու մայր: Շատ ժամանակ էր ինչ տեղեկութիւն չ'ունէր տնից, յարմար ժամանակ զտնելով՝ սկսեց հարց ու փորձ անել: Նա սպասում էր մի ապսպրանքի, մի զոյգ գուլքայի, բայց ոչ մէկն էլ չը կար: Երևի մի բան եղել է—մտածում էր Աղաջանը:

—Էլ ինչո՞ւ էք ծածկում, ի՞նչ է պատահել մեր տանը, այնպիսի մի եղանակով հարցրեց Աղաջանը, որ լսողները գուշակեցին նորա ներքին վիճակը:

—Ոչինչ չի եղել, փառք Աստուծոյ, ի՞նչ պիտի լինի, պատասխանեց Մկրտիչը:

—Ձէ, մի՛ խաբէք, մի բան կայ:

—Վա՛, ախր ի՞նչ պիտի լինի, բոլորն էլ տանը ողջ և առողջ են և բարե են արել:

—Ե՛հ, ասում ես էլի, ասաց մի խոր հոգոց քաշելով:

Աղաջանը նոցա խօսալու եղանակից և իրար նայելուց մի բան հասկացաւ. «Նորս կամ մօրս գլուխը մի բան է եկել, եթէ հայրս մեռած լինի, Տէր մի՛ արասցէ. այն ժամանակ տունը առանց գտակաւորի ի՞նչպէս կը կառավարւի, մտածում էր Աղաջանը:

—Էլ ծածկելու տեղը չէ, ասացէ՛ք, վերջը չը պիտի իմանա՞մ, ասաց ու աչքերը յառեց գետնին: Մտածողութեամբ գիւզումն էր. ինչե՛ր չէր անցնում նորա մտքով՝ հօր մահը, որդեկեանց, կնոջ ու մօր անել դրութիւնը. այս բոլորը կենդանի պատկերներով ներկայացան նորա աչքի առաջ և եթէ լամբարը պարզ լուսաւորէր, կը տեսնէին անշուշտ իւր. համագիւղացիները նորա նիհար, փոշիով ծածկւած դէմքի վերայ արտասուքի կաթիլների ակօսած տեղերը:

Մկրտիչը էլ ոչինչ չը կարողացաւ ասել, արտասուքի կաթիլները նորա աչքերումն էլ սկսեցին շարժւել: «Ասեմ, չ'ասեմ, մտածում էր նա, ասելը լաւ է, որ վաղը հէնց գնայ իւր երեխաներին տէրութիւն անի. բայց ի՞նչպէս ասեմ, խեղճ է. չէ, պէ՛տք է ասել:»

—Աստուածանից միխիթարւես, դէ էլ ի՞նչ ծածկեմ, հայրդ վախճանւել է. Աստուած հոգին լուսաւորի, Աստուած քո երեխաներին խեղճ գայ, քեզ պահի:

Սրտաճմլիկ էր տեսարանը. վաստակած Աղաջանը էլ չ'իմացաւ ինչպէս պա՛յ ապէրո՛ կանչելով ու լաց լինելով գլուխը համէտի վերայ

դրաւ: Յաւակցում էին անկեղծ սրտերը. տան պատերը, առաստաղը, մանաւանդ լամբարը մոայլ էին ինչպէս իրանց հիւրերը, կարծես նորա էլ լալիս էին: Ձայն-ձուն չը կար, Աղաջանը քնել էր. խորթոցը թնդեցնում էր սենեակը: Գիւղացիք անշարժ քարի արձան էին կտրել, աչքերը Աղաջանից չէին հեռացնում:

«Վա՛յ ապէր, վա՛յ ապէր», յանկարծ ձայնը բարձրացեց և սկսեց լալ և ամենքին էլ լացացնել:

Լուսթիւնը կրկին տիրեց: Աղաջանը խոր քնել էր:

— Տղա՛յք, առաց Մկրտիչը լացակումած, մի քիչ հաց ուտենք, վէր դառնանք քնենք:

Հացը կերան և առանց հանելու գետնի վերայ վէր թափեցան և քնեցին:

Ժ.

«Ո՛ւհ, ողջ մարմինս ասես փշուած լինի», շէնչաց Ստեփանը քթի տակ յօրանջելով ու ձգձգելով, երբ արթնեցաւ: Նորա ընկերները դեռ աջ ու ձախ պարզւած, քնած էին. դրանցից մի քանիսը շրջաշրջելով գլորւել իրար վերայ էին թափթփւել, որ աւելի դիակների էին նմանում, քան թէ քնած մարդկանց: Հերօսը խոցւած սրտով նայեց իւր ընկեր զօրականներին և հէնց բռնեա նորա մոայլ դէմքը, քնաթաթախ աչքերը ասում լինէին. «Յաղթեցինք, տիրապետեցինք քաղաքը, բայց մենք էլ պատերա՛զմի դաշտումը ընկանք»:

Իսկ անհոգ, հանգիստ քնածները ասես թէ իրանց ահեղագող խորթոցով պատասխանում էին. «Այո՛, քա՛ջդ Սիւնեաց աշխարհի, յաղթեցինք, տիրապետեցինք, բայց մենք դեռ կենդանի ենք և պատերազմի դաշտում անդուլ անդադար պիտի գործենք»:

Ստեփանը քնաթաթախ տնդըհորած դուրս գնաց մի քանիսի ոտերը կոխտակելով:

Եռայարկ քառակուսի քարանասարան կատարեալ բանտի էր նմանում: Վերը միայն բաց էր և երևում էր կապուտակը քառակուսի շրջանակում: Օղը գարշահոտութեամբ էր ծծւած: Խոնաւ գետնի մի անկիւնում յարդով լիքը արկղներ, արկղիկներ էր դարստաւած, միւս կողմը երկաթի ձողեր, մի ալլ տեղ տախտակներ ու հակեր, իսկ մի անկիւնում աղբն էր կուտակած: Յիսուսի մօտ սիսիան-

ցի մշակը, կզկղւած սպիտակախառն, ծխաթաթախ մազերով, նիհար դէմքով, որի վերայ տեղ-տեղ երևում էր թուփակ թուփակ կաթուկի պէս կծկւած մազեր, կրակ էր գցում կուչ ու ձիգ անելով՝ հակառակ պատի տակ դրւած մի քանի սևացած, ժանգոտած, կողքերը նիճճկած, եռոտանի, երկոտանի, ծորակների տակը խմորած ու կլայցակած հեշտաեռներ:

Ստեփանը յօրանջելով մօտեցաւ Պետրոսին, այսպէս էր մշակի անունը, բարև տալուց և հետը մի քիչ զրուցելուց յետոյ, ջուր խնդրեց լւացւելու: Բագուայ աղի-լեղի, պղտոր ջուրը զւարթացրեց նորա տխուր դէմքը, մէջքը պատին տւած, գլուխը կրծքին խոնարհած, ինչպէս մի յոռետես, մելամաղձային մոածմունքների անձնատուր եղաւ:

«Ես մշակութիւն պիտի անեմ, ասաց Ստեփանը մի սարսուռ գգալով ամբողջ մարմնում. «բա ի՞նչ... վերադառնամ գիւղը... ի՞նչ կ'ստեն ինձ. չէ՛, չէ՛, կը մնամ ինչ որ էլ լինի»:

Սրեւ ծագել էր, երբ անգեղակոթցիք քնաթաթախ ճպոտ աչքերով, տնգըհորած դուրս եկան մէկ մէկու յետևից: Ի՞նչ կ'ուզե՞նային գիւղի ազբիւրը իրանց առաջը ունենալ, մի կռանալ վճիտ ջրի՝ վերայ, իրանց պատկերները տեսնելով չոմի-չոմի տալ երեսներին. բաց աւա՛ղ, նա հեռու էր, նա իրանց գիւգումն էր: Նոքա պատնդուս կանգնած ամենայն հետաքրքրութեամբ նայում էին պատերին, պասուհաններին ու հեշտաեռներին:

Դուրս եկաւ և Աղաջանը՝ աչքերը արիւնով լցւած ու ուռած: Նա փ գիշերւայ մէջ մեծ փոփոխութիւն էր կրել, կարծես, աւելի էր չորացւել ու փորը՝ մէջքին կպել, դէմքը աւելի նիհարել ու այտոսկրները դուրս ցցւել: Այս և այն կողմից իւր ընկեր մշակները եկան մխիթալանք ասացին, սիրտ դրին:

—Նստուածանից մխիթարւես, դարձաւ Պետրոսը, ամենքս էլ պիտի մեռնենք, ո՛վ պիտի մնայ այս աշխարհքում, ծնւել ենք, որ մեռնենք, դեռ բաղդաւոր ես, որ հայրդ ծերացած է մեռնում:

Աղաջան ոչինչ չը խօսեց, աչքերը գետնին յառած անթարթ նայում էր:

—Տխրութիւնը ձեռք չի տալ, Աղաջան, շարունակեց Պետրոսը, հայրդ ծերացած մարդ էր, ծերը ի՞նչ ունի աչքի առաջ—միայն

մահ, և որքան շուտ է վերահասնում այդ քաղցր մահը, այնքան էլ շուտով է ազատում այս ունայն աշխարհից և ճաշակում երջանկութիւնը. նրանցը այն միւս կեանքն է. նոքա ուրախ են, երբ Գաբրիէլ հրեշտակի սուրն են տեսնում:—Շատ սառնասիրտ և վստահ կերպով զրուցելով մօտեցաւ հեշտաեռներին, ակը տաւ, կրկին եկաւ Աղաջանի մօտ:

—Աղաջան, ինչպէս տեսնում եմ պիտի գիւղը գնաս անպատճառ, տունը անտէր անտիրական թողնել չի լինի:

Այս խօսքերից ցնցած պատասխանեց Աղաջանը խռպոտ ձայնով.

—Գնալը հեշտ է՞:

—Ի՞նչ կայ որ. բա առանց տղամարդի ի՞նչպէս կը լինի, քո վար ու ցանքը ո՞վ պիտի անի, գու էլ գիտես, որ ժամանակիս հեշտութեամբ չեն իրար օգնում:

—Պետրո՛ս, ի՞նչպէս գնամ, ի՞նչ ունիմ, որ գնամ, եղած չեղածը սորա-նորա մօտն է. չէ, աւելի լաւ է փող կ'ուղարկեմ, այնտեղ իրանք կը կառավարեն, մինչև որ Աստուած ողորմած է:

—Երեխայի պէս ես խօսում, անտղամարդ տունը, որքան էլ որ լիութեան մէջ լինի, դարձեալ տան նմանութիւն չի ունենալ. էլ այսուհետեւ քեզ մշակութիւն անելը չի բռնիլ, հայրդ քանի որ կենդանի էր, հա արժէր որ դու այստեղ աշխատէիր, բայց այժմ չէ: Տան մեծը դու ես. անմեծաւոր տունը անսիւն տան է նմանում, որ ամեն ըստ պատրաստ է փլչւելու: Աւելի լաւ է քո վարն անես, քո երեխաներին տէրութիւն անես, քան այստեղից փող ուղարկես:

—Ճիշդն ասեմ, սիրտս չի տալիս գիւղը գնալ. հէնց ա՛յ ըստ պէին էլ աչքիս առաջն է գալիս՝ թէ ի՞նչ կը լինի վիճակս, երբ մի օր մշակութիւն չ'անեմ:

—Օրհնա՛ծ, վարելը, հնձելը, կալսելը մշակութիւն չէ՞. հէնց պէտք է մէջքիդ ահագին բեռ դնես, քրտինքը ծլծլալով ման գա՛ս:

—Ղորդ ես ասում, նա էլ մշակութիւն է և աւելի հանգիստ, բայց այստեղի առաւելութիւնը շօշափելի է, այստեղ յշտատելուց զրպանս փող է տեսնում, իսկ այնտեղ ո՞վ է մեր ցորենիփող տուղը. իսկ մեզ հարկաւոր է փող և այդ էլ քաղաքներումն է:

—Դու էլ ես զորդ ասում, բայց որ հանգամանքերդ չեն նե-

րում, աւելի շուտ փողոց պէտք է ձեռք քաշես, քան թէ տնից. բայց քո զիտնալու բանն է, գու գիտես, լաւ մտածի՛ր:

Պետրոսը միշտ սովորութիւն ունէր խորհուրդ տալուց յետոյ այս խօսքերը ասել մտածելով՝ «բան է, ասածս արաւ, մի փորձանքի հանդիպեց և դորա պատճառը ես կը լինիմ»:

Աղաջանը մինչև կէսօր գործի չը գնաց. հաստատ վճռեց տուն չը գնալ, փող ուղարկել:

Աղաջանի ընկերներից Խոսրովը դարձաւ նորեկ համագիւղացիներին. «Ինչ էք նստոտել, դուրս գանք գործի, աշխատանքի ժամանակ է, բայց համետ չ'ունէք, պէտք է գնել, այ՛ իմին պէս, թէ չէ առանց այդ բեռ շալակել չի լինի»:

Ստեփանի վիճակը անտանելի էր. «համետ» խօսքը, որքան որ հեշտ արտասանեց Խոսրովը, այնքան ծանր, մի սարի ծանրութեամբ ճնշեց Ստեփանին և ոչինչ չ'ասաց, տխուր տրտում ոտները քաշ տալով հետևեց հայրենակցին:

Գիւղացիները իրանց «իրելի» մահակները՝ թողնելին և համետները կռնակները առան՝ Համետները խանի պէս բազմած գիւղացիների լայն մէջքերին կարծես ասում լինէին. «Ինչ լայն ու փափուկ է մեր բազմոցները, բայց աւա՛ղ, կ'անցնի մի քանի տարի և չոր ու ցամաք ոսկորների վերայ կը շնթռկենք»:

Խոսրովը ցոյց էր տալիս այն փողոցները, որտեղ գործ շատ էր լինում. երբ անցան մի ուրիշ փողոց շէշտելով ասաց. «Այստեղ աղբ շատ է լինում, այստեղ էլ աչքից չը պիտի տաք»:

«Աղբ» խօսքը որ չը լսեց Ստեփանը, համետը, որ դեռ ձեռին էր, դէն զցեց գժւածի պէս և արհամարհանքով սկսեց նայել մէկ համետին, մէկ Խոսրովին: Մնաց կանգնած. մնացածները Խոսրովի հետ միասին առաջ էին անցել:

«Ներիք չէ համետը մէջքիս եմ դնում, դեռ աղբ էլ պիտի շալակե՛մ». և այն վիթխարի հսկան մնաց կուչ եկած համետի առաջ կանգնած: «Բայց չէ, կը մնամ ինչ էլ որ լինի, թէկուզ աղբ չը լինի, ինչ էլ լինի կը շալակեմ, կը մնամ այստեղ և գիւղը չեմ գնալ, թքածս չեմ լիզիլ»: Այսպէս խօսելով մօտեցաւ, համետը ձեռքն առաւ և հետևեց խմբին:

—Ստեփան, ինչո՞ւ չես կռնակդ անցնում համեազ, ա՛յ այստեղ շատ գործ է լինում, ասաց Խոսրովը:

—Է՛հ, ինչ անցնեմ:

—Տեսնում եմ, Ստեփան, որ փոշմանածի նման ես այստեղ գալով, մի՛ տիրիր, ինձ էլ սկզբում մշակութիւնը վատ էր երևում, բայց այժմ սովորել եմ. թէեւ չարչարում, շան տանջանք եմ քաշում, բայց ձեռք չեմ վերցնիլ: Պէտք է մի քիչ համբերել, քաղաքի հեռ ծանօթանալ. սկզբում, ի հարկէ, աշխատանք քիչ կը լինի, բայց յետոյ, որ լաւ ծանօթացար, ջուր տո՛ւր, քչի՛ր:

Ստեփանը, Խոսրովի ասածին իւր խելքումը տեղ տալով, սուս ու փուս համետը կռնակն անցրաւ: Համետը բարձրից նայելով իւր ընկեր համետներին, հէնց գիտենաւ պարծենալով ասում լինէր. «Կռնա՛կ, կռնա՛կ սա է է՛, փափուկ, լայն ու ձիգ, լոզ եմ տալիս վրանս:

(Կը շարունակէի)